

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЕТАПІВ АНГЛОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

PERIODS OF ENGLISH LANGUAGE EDUCATION DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XX – EARLY XXI CENTURY

У статті розглянуто підвищення значимості вивчення англійської мови в українській системі освіти в цілому та в ранньому шкільному віці зокрема. Подано короткий історичний огляд процесу запровадження вивчення англійської мови в початкових класах. Під час дослідження виокремлено та охарактеризовано періоди розвитку змісту навчання англійської мови в початковій школі України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Етап 1 (1960–1991 рр.) – вивчення іноземної мови в школах із викладанням ряду предметів іноземною мовою в УРСР. Етап 2 (1991–2000 рр.) – запровадження вивчення англійської мови в початкових класах загальноосвітніх шкіл України. Етап 3 (2000–2016 рр.) – введення обов'язкового вивчення англійської мови в початковій школі. Етап 4 (2016–2020 рр.) – вивчення англійської мови в умовах НУШ. Висвітлено основні організаційно-процесуальні аспекти, які сприяли покращенню стану викладання предмета. Виявлено та систематизовано провідні вектори реформування навчання іноземних мов у школах першого ступеня. Визначено характерні особливості навчальних планів та програм кожного періоду, досліджено їхню структуру та змістовий компонент. Виокремлено позитивні поступи та прорахунки, вплив докорінних соціально-історичних змін на їхнє змістове наповнення. Вказано на особливості розподілу навчальних годин для вивчення іноземних мов у школах. Виокремлено пріоритетні педагогічні цінності методичної системи кожного періоду.

Детальний аналіз історично-педагогічної ретроспективи та сучасних освітніх тенденцій у галузі «Іноземні мови» допоможе зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки кожного етапу і скласти цілісну картину процесу викладання предмету на початковому етапі. Перспективи подальших досліджень визначеної проблеми полягають в урахуванні вдалих нововведень та прорахунків у сфері іншомовного викладання в початковій школі в кожний досліджуваний нами період.
Ключові слова: періодизація, зміст освіти, етапи розвитку змісту навчання,

іноземні мови, навчання в початковій школі.

This paper examines the growing impact of English in Ukraine and in Ukrainian education system. An increasing interest in English is however currently most prevalent in various spectrums and societal domains. It studies the educational and socio-political context in which English education at primary level is situated. The article analyzes the historical background in studying English at primary school. It starts from the period of foreign language teaching in the USSR to "New Ukrainian School" reform (1960–2020).

Four historiographical stages of the development of foreign language education in primary school have been singled out. Stage 1 (1960–1991) – teaching children foreign language at the primary level in the special foreign language medium high school in the USSR. Stage 2 (1991–2000) – the implementation of teaching English in primary school in the post-Soviet Ukraine. Stage 3 (2000–2016) – early language learning in the independent Ukraine. Stage 4 (2016–2020) – "New Ukrainian School" foreign language policy. The system of laws, political and pedagogical conditions that had influenced their development was also examined.

The importance of taking into account the past experience for improvement of teaching foreign languages nowadays is emphasized.

Furthermore, the article analyzes the main problems (educational, instructional, organizational) associated with the introduction of foreign languages at primary school. The author researches the curricula and programs in foreign language, their structures, substantial components, detects peculiarities of their structures.

The theoretical achievements and practical experience of search of effective forms of learning and teaching English in primary school; methodological mistakes and the impact of socio-historical transformation in their semantic content are outlined.

Key words: periodization, the contents of education, the stages of the education contents development, primary level education, foreign languages.

УДК 37.01

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.5>

Шкода М.В.,

аспірант факультету педагогічної та соціальної освіти

Миколаївського національного

університету імені В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У контексті сучасних освітніх тенденцій, глобалізаційних змін та загальноєвропейської інтеграції вивчення іноземних мов у ранньому шкільному віці визначено пріоритетним напрямом Нової української школи. Саме тому реформою передбачено докорінні зміни в змісті навчання як початкової освіти в цілому, так у методах і підходах до вивчення англійської мови зокрема. З огляду на актуальність проблеми темою нашого дослідження вибрано періодизацію етапів іншомовної

підготовки учнів початкової школи з 1960 р. по 2020 р.

Визначені нами періоди допоможуть зрозуміти процеси реформування іншомовної освіти, окреслять причинно-наслідкові зв'язки змін у змісті навчання, методиці та цілях. Розкриють особливості кожного періоду та проведуть аналіз ключових документів та змісту програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Так, питання періодизації іншомовної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України другої поло-

вини ХХ ст. висвітлено в роботах Л.В. Кравчук. Дослідницею було виділено шість основних етапів. Перший етап (1949–1959 рр.) – навчання іноземної мови в умовах семирічної школи. Другий етап (1960–1970 рр.) – навчання іноземної мови в умовах підготовки реформ школи. Третій (1971–1980 рр.) – навчання іноземної мови в умовах реформи школи. Четвертий (1981–1990 рр.) – навчання іноземної мови в умовах завершення реформи школи. П'ятий (1991–2001 рр.) – навчання іноземної мови в умовах незалежності. Шостий (2002–2006 рр.) – введення навчання іноземної мови в початковій школі [3, с. 19–24].

Також О.Ю. Лосєва у своїй дисертації розробила історико-педагогічну періодизацію розвитку англійської освіти учнів початкової школи в сучасній Україні. Автором пред'явлено періодизацію в чотири етапи. I етап (1984 – 1990 рр.) – період практико-орієнтованої англійської освіти, впродовж якого провідне місце посідає комунікативна функція англійської освіти учнів початкової школи; II етап (1991–2000) – період особистісно-орієнтованої англійської освіти з гуманізацією як основною функцією; III етап – (2001–2016) – період європейсько-орієнтованої англійської освіти з компетентнісною функцією як ключовою; IV етап (2017 р. – перша половина 2018 р.) – період конкурентоспроможної англійської освіти, коли вирішальну роль відіграла інноваційна функція [4].

Мета статті – виокремлення та характеристика періодів розвитку іноземної освіти в початковій школі України в другій половині ХХ – початку ХХІ століття.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нами вперше було вибрано періодизацію етапів вивчення іноземної мови в початковій школі в межах хронологічних рамок з 1960 по 2020 рр., оскільки в історико-педагогічній науці визріла потреба дослідження переваг і прорахунків кожного етапу з метою покращення реформування освіти в сучасних умовах інновацій.

Ми виокремили чотири основні етапи вивчення англійської мови в початковій школі. За основу взято зміни в реформуванні змісту, в цілях та методиці іноземної освіти в цілому. Також висвітлено політичний аспект реформування як основоположний чинник освітніх реформ.

Етап 1 (1960–1991 рр.) – вивчення іноземної мови в школах із викладанням низки предметів іноземною мовою в УРСР.

Етап 2 (1991–2000 рр.) – запровадження вивчення англійської мови в початкових класах загальноосвітніх шкіл України.

Етап 3 (2000–2016 рр.) – введення обов'язкового вивчення англійської мови в початковій школі.

Етап 4 (2016–2020 рр.) – вивчення англійської мови в умовах НУШ.

Виклад основного матеріалу. Перший етап охоплює 1960–1991 рр. та розглядає розвиток викладання іноземної мови (англійської) в СРСР. Вказаний період пов'язаний з перебудовою шкільної системи республіки і перехід на нові навчальні плани і програми. Відповідно до плану реорганізація всіх семирічних і I–VII середніх шкіл у восьмирічні здійснювалися протягом двох років, тобто в 1959–1960 і 1960–1962 рр.

Оскільки характерним для визначеного періоду є відновлення та розширення міжнародних зв'язків, питання оволодіння іноземною мовою стало пріоритетним як для здобувачів освіти, так і для фахівців.

Так, 21 травня 1961 року в Постанові Ради Міністрів № 468 окреслено ключові недоліки викладання іноземних мов та підготовки фахівців у цій області [6]. З метою докорінного покращення викладання іноземних мов у загальноосвітніх, середніх та вищих закладах освіти постановлено вдосконалити програми з іноземних мов для шкіл і протягом 3–4 років видати до програм нові підручники для учнів та вчителів. Наголошувалося, що зміст підручників має сприяти максимальному розвитку розмовної мови та перекладу іноземного тексту без словника.

Документом було заборонено викладати іноземні мови вчителям інших навчальних предметів. З огляду на брак спеціалістів постановою було рекомендовано організувати в університетах та педагогічних інститутах підготовку вчителів із загальноосвітніх дисциплін для роботи в школах. Спеціалістів із недостатньою підготовкою рекомендували направити на курси підвищення кваліфікації і розширити мережу стаціонарних та заочних курсів іноземних мов для дорослих.

Було відкрито школи з викладанням низки предметів іноземною мовою (здебільшого англійською). З урахуванням побажання батьків та їхнім коштом давали дозвіл на організацію навчання іноземної мови в дитячих садках та початкових класах загальноосвітньої школи. У своїй діяльності такі школи керувалися Статутом середньої загальноосвітньої школи і положенням про середню загальноосвітню школу. Школи знаходилися в безпосередньому віданні відповідного районного (міського) відділу народної освіти й фінансувалися ним.

Викладання іноземної мови починалося з першого класу. Для проведення уроку клас ділився на групи, по 10 осіб у кожній. З перших років навчання за мету ставилося вчити учнів мислити іноземною мовою, розуміючи та вживаючи мовний матеріал без перекладу. Такий підхід дав початок комунікативному спрямуванню у вивченні іноземних мов та позитивно вплинув на подальший розвиток змісту навчання англійської мови. З прорахунків зазначимо надмірне переавантажання, невідпо-

відність змісту підручників до програмових вимог, пронизунання змісту комуністичною риторикою [8, с. 240–247].

Другий етап припадає на вихід УРСР зі складу СРСР та здобуття Україною незалежності. У той непростий час пошуку освітніх інновацій країна перебувала в економічній кризі. Незважаючи на складні умови, Міністерству освіти України вдалося досягти певних зрушень в освіті загалом та покращити стан викладання англійської мови зокрема.

Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI) було розроблено проєкт Концепції викладання іноземних мов в Україні. В документі комплексно й системно викладено основні положення функціонування іноземних мов у системі безперервної освіти України. Було розроблено принципи укладання навчальних програм (комунікативний підхід, інтеграція, прогресія, диференціація, кумулятивність, неперервність, принцип рамки) та шляхи їх реалізації. Концепцією підтримувалося право на створення умов для вивчення іноземних мов у дошкільних, шкільних і вищих навчальних закладах у різному обсязі. Основним призначенням іноземної мови визначено формування особистості учня (студента) через оволодіння говорінням, розумінням на слух, читанням і письмом [2, с. 7–24].

Метою вивчення іноземної мови визначено врахування потреб кожної дитини як неповторної особистості, виховання позитивного ставлення до вивчення предмету, забезпечення постійного розвитку мисленнєвих процесів, навчання методів і прийомів вивчення мови.

Для досягнення вищезгаданих цілей до програм та підручників включено сім обов'язкових тематичних блоків, що узагальнюють досвід учнів про себе і навколишній світ: щоденна діяльність людини, особисте і соціальне життя; світ навколо тебе; світ освіти, навчання, роботи; засоби масової інформації; основні види діяльності, що зв'язують нас із міжнародним світом; світ уяви та творчості.

Змінилися і підходи до контролю якості навчальної діяльності учнів. Оцінювання і тестування вважалися різними типами контролю. Оцінювання постійно проводиться вчителями згідно із запропонованими рівнями, а тестування проводиться державою в кінці кожного ступеня навчання.

Для досягнення уніфікованих результатів вивчення іноземних мов в умовах освітнього плюралізму визначено базові рівні знань і навичок учнів для кожного ступеня безперервної освіти з предмета. Базові рівні навченості з іноземної мови виступали як єдиний державний стандарт, досягнення якого обов'язкове для всіх учнів незалежно від типу навчального закладу та специфіки курсу навчання, оцінювання й тестування якого повинні мати об'єктивний зріз базового рівня володіння іноземною мовою.

Відповідно до ступеня вивчення іноземної мови визначалася і кількість занять англійської мови на тиждень: 1-й ступінь (вік 5–7 років) – не менше 3-х годин, 2-й (вік 7–11 років) – не менше 6-ти годин.

Відповідно до програми основний акцент під час вивчення предмета слід робити на мимовільному запам'ятовуванні навчального матеріалу. На заняттях потрібно створювати довірливу і доброзичливу атмосферу. Вчителям рекомендовано використовувати різноманітні форми роботи, цікаві ігри, пісні, римівки, вірші та включати в навчальний процес мову жестів, міміку, рухи, імітацію, музичний супровід. За вимогами, урок повинен бути насиченим такими вправами та іграми, які б урізноманітнювали діяльність учнів, оскільки через нестійку увагу діти не можуть зосередитися на одній дії, а вже організм вимагає руху. Зроблено акцент на грамотний підбір наочності та технічних засобів навчання. Вчителю надано право вибору використання посібників та матеріалів для початкового навчання мови.

Орієнтація на чинні на той час навчально-методичні комплекси не мала перешкоджати виходу за межі запропонованої тематики і збільшенню лексичного запасу за рахунок вивчення додаткових тем. Резерв часу використовували для більш ретельного опрацювання матеріалу, вдосконалення вправ з аудіювання. Вчителям іноземних мов радили співпрацювати із класоводом та вести психолого-педагогічні спостереження, підтримувати постійний зв'язок з батьками, проводити позакласну роботу [9, с. 129–135].

Хронологічними рамками третього етапу ми вважаємо 2000–2015 рр. У 1999 році ухвалено закон України «Про загальну середню освіту», який передбачав поступовий перехід до 12-річного терміну навчання, вводив 12-бальну шкалу оцінювання знань учнів. На основі цього закону основним державним документом, що встановлює пріоритет освіти в державній політиці, стала «Національна доктрина розвитку освіти», затверджена указом Президента України від 17 квітня 2002 р. Доктриною визначено зміст поняття освіти, мети та пріоритетні напрями її розвитку. Освіта була визначена основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави [7].

Державний стандарт основної і старшої школи, розроблений в її межах, було прийнято в січні 2004 року. Головною метою програми визначено підвищення якості освіти й виховання, інноваційний розвиток, адаптацію до соціально орієнтованої ринкової економіки, інтеграції в європейський та світовий освітній простір.

Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти іноземна мова впроваджується як обов'язковий предмет з 1-го класу в усіх типах загальноосвітніх навчальних закладів. Визначено кількість годин на тиждень: 1-й клас – 1 година,

2, 3, 4-ті класи – по 2 години. У школах з поглибленим вивченням, відповідно: 1, 2, 3-ті класи – 3 години, 4-й клас – 4 години.

Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів, спеціалізованих шкіл, ліцеїв, гімназій, колегіумів та класів з поглибленим вивченням іноземних мов (1–12 класи) розроблялися на основі Державного стандарту. Програми конкретизували зміст окремих розділів стандарту, давали приблизний розподіл навчальної діяльності з урахуванням міжпредметних зв'язків та логіки навчального процесу, вікових особливостей учнів. Зміст навчання орієнтовано на розвиток мотивації учнів до вивчення іноземних мов та формування умінь і навичок, отримання учнями досвіду навчальної, пізнавальної, комунікативної, практичної та творчої діяльності. Основне призначення вивчення іноземних мов полягало у формуванні комунікативної компетенції, тобто здатності та готовності здійснювати міжособистісне і міжкультурне спілкування з носіями мови, так званого діалогу культур.

У програмах зміст навчання структуровано в кілька компонентів – розділених в окремі графи шість сфер спілкування: тематика ситуативного мовлення, мовленнєві функції, засоби вираження, лінгвістичні, соціокультурна, соціолінгвістична, загальнонавчальна компетенції. Весь матеріал змісту сформовано і розміщено відповідно до мети та етапів навчання, вікових особливостей, навчального досвіду. Результати навчальних досягнень визначено окремо для кожного етапу. Вони характеризували рівень умінь і навичок у кожному виді мовленнєвої діяльності.

Відповідно до наказу Міністерства освіти та науки від 21.08.2013 р. № 1222 «Про затвердження орієнтованих вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти» оцінювання навчальних досягнень учнів з більшості предметів інваріантного складника здійснювалась вербально [10, с. 727–745].

Четвертий етап починається з 2016 року та досліджує зміни у викладанні англійської мови в умовах Нової української школи (далі – НУШ). Нова українська школа – це системна реформа загальної середньої освіти. Міністерством освіти і науки України визначено основну мету цієї реформи – зробити школу комфортною та дружньою для дітей, пристосувати процес навчання до сучасних умов життя.

Перед початком її запровадження було здійснено ряд важливих рішень нормативно-правового, фінансового, методичного та кадрового забезпечення. Зупинимось докладніше на нормативно-правовій базі НУШ. Ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про освіту», який стає підґрунтям для ухвалення профільних законів

«Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну освіту», «Про професійну освіту», «Про освіту для дорослих», зміни до Закону України «Про вищу освіту».

Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 затверджено Державний стандарт початкової школи. Відповідно до стандарту початкова освіта має два цикли: 1–2 і 3–4 класи. Кожен цикл повинен урахувати вікові особливості розвитку та потреби дітей і давати можливість забезпечити подолання розбіжностей у досягненнях, зумовлених готовністю до здобуття освіти.

Проаналізувавши реалії, держава визначила вектор розвитку в напрямі компетентнісного підходу. Головним у навчанні стають дії, операції, навички, які педагог повинен сформувати і навчити застосовувати їх у конкретних ситуаціях. Такий підхід цінує не знання, а здатність їх використання.

Українські вчені визначили 10 ключових компетентностей, а саме таких, як: вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної); іноземними мовами; математична компетентність; основні компетентності в природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння вчитися впродовж життя; ініціативність і підприємливість; соціальна та громадянська компетентності; обізнаність та самовираження у сфері культури; екологічна грамотність і здорове життя.

Компетентнісний потенціал галузі «Іноземні мови» в початковій школі визначений певними компонентами. Так, компетентність володіння державною мовою на уроках англійської мови розвивається вмінням засобами іноземної мови популяризувати Україну, мову, культуру. Математична компетентність реалізується через уміння розв'язувати комунікативні та навчальні проблеми, застосовуючи логіко-математичний інтелект. Учень має бути підготовлений до пошуку різноманітних способів розв'язання комунікативних і навчальних проблем. Уміння описувати іноземною мовою природні явища, аналізувати та оцінювати їхню роль у життєдіяльності людини мають за мету розвиток компетентностей у природничих науках. Дітям прививають інтерес до природи та почуття відповідальності за її збереження [5, с. 80]. Новітні технології дають змогу вивчати іноземну мову з використанням спеціальних програмових засобів, ігор, соціальних мереж. Наймолодших школярів навчають мережевого етикету. На уроках англійської мови здобувачі освіти також формують власну думку, співпрацюють з іншими на результат, спілкуючись іноземною мовою. Креативність, комунікабельність, ініціативність, усвідомлення цінності культури для людини та суспільства, толерантність у спілкуванні з іншими є

важливими засадами компетентнісного підходу. Більшість компетентностей можуть формуватися відразу засобами всіх навчальних предметів, і є міжпредметними.

Спільними для всіх ключових компетентностей є такі наскрізні вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно й письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Орієнтування на наскрізні вміння забезпечує рівновагу між знаннями, вміннями, ставленнями учнів та їхніми реальними життєвими потребами. Наскрізні вміння слугують підставою для інтеграції освітніх галузей. Мета всіх наскрізних ліній загалом – «сфокусувати» увагу й зусилля вчителів на досягнення життєво важливої для учня й суспільства мети.

В оновлених навчальних програмах з іноземних мов відповідно до наказу № 1272 «Про затвердження типових освітніх програм для 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» від 08.10.2019 р. акцент було зроблено на змістові лінії: «Екологічна безпека та сталий розвиток»; «Громадянська відповідальність»; «Здоров'я та безпека»; «Підприємливість та фінансова грамотність». Визначено кількість годин на тиждень: 1-й клас – 2 години, 2, 3, 4-ті – 3 години. Поділ класу на групи відбувається, якщо в класі більше ніж 27 учнів.

Наказом МОН України № 268 від 21.03.2018 р. «Про затвердження типових освітніх та навчальних програм для 1–2-х класів закладів загальної середньої освіти» було затверджено дві типові навчальні програми для початкової школи. Перша програма розроблена під керівництвом Олександри Яківни Савченко, друга – під керівництвом Романа Богдановича Шияна [1, с. 80].

Зміст навчання забезпечується єдністю предметного, процесуального та емоційно-ціннісного компонентів і створюється на засадах оволодіння іноземною мовою в контексті міжкультурної парадигми. Такий підхід готує молодшого школяра до міжкультурної комунікації в межах типових сфер, тем і ситуацій спілкування, визначених програмою. Інакше кажучи, теми та ситуації спілкування дітям повинні бути цікаві, актуальні й такі, що діти можуть використовувати практично вдома, у школі, під час перебування за кордоном. За Р.Б. Шияном, визначено рівень володіння іноземною мовою після кожного циклу навчання. Так, на кінець 2-го класу учні мають досягати рівня Pre-A1, а на кінець 4-го класу – рівня A1. Типовою програмою під керівництвом О.Я. Савченко визначено рівень володіння мовою лише на кінець навчання в початковій школі. Відповідно, на кінець

4-го класу учні загальноосвітніх навчальних закладів досягають рівня A1, а здобувачі освіти спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов – A2.

Висновок. Усі розглянуті нами етапи й тенденції розвитку змісту навчання англійської мови в початковій школі доводять складність і неоднозначність його еволюції. Цей шлях розвитку супроводжувався поступовою зміною освітніх парадигм та пріоритетів державної політики. Постанова та розв'язання питання періодизації дають змогу узагальнити здобутий у цій галузі досвід, розширити знання про тенденції її розвитку в минулому та на сучасному етапі. Аналіз періодів допоможе визначити позитивні зрушення та прорахунки на кожному з етапів для можливого подальшого використання здобутого досвіду і пошуку доцільних напрямів розвитку в умовах реформування освіти. До прикладу, дослідження показує, як викладання іноземних мов у школах з вивченням низки предметів іноземною мовою в першому періоді по-новому інтерпретується в інтеграцію предмета «Англійська мова» з іншими освітніми галузями в останньому періоді. Однак на відміну від попереднього етапу така освіта є доступною для кожного здобувача освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іноземні мови. 1–4 класи: типові освітні програми та методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018/2019 навчальному році / укладач М.Н. Шопулько. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 80 с.
2. Концепція викладання іноземних мов в Україні. Проект. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1994. № 24. С. 7–24.
3. Кравчук Л.В. Періодизація етапів іншомовної підготовки учнів у загальноосвітніх школах України (1950–2006 рр.). *Історико-педагогічний альманах*. 2008. № 2. С. 19–24.
4. Лосєва О.Ю. Розвиток англомовної освіти учнів початкової школи в сучасній Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01. Мюкачево, 2019. 248 с.
5. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи / під заг. ред. М. Гриценка. Міністерство освіти та науки України, 2016. 80 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Про покращення вивчення іноземних мов : Постанова Ради Міністрів СРСР від 27.05.1961 р. № 468. URL: <http://www.libussr.ru/>
7. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
8. Шкода М.В. Зміст навчання англійської мови в школах із викладанням ряду предметів іноземною мовою. *Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педа-*

гогічного університету ім. І. Франка «Актуальні питання гуманітарних наук». 2020 № 27 (5). С. 240–247.

9. Шкода М.В. Особливості запровадження вивчення англійської мови в початкових класах загальноосвітніх шкіл України (1991–2000). *Науковий часопис національного педагогічного уні-*

верситету ім. М.П. Драгоманова. 2020. № 72 (2). С. 129–133.

10. Шкода М.В. Основні аспекти введення обов'язкового вивчення англійської мови у початковій школі України. *Вектор сучасної педагогіки та психології в Україні та країнах ЄС* : колективна монографія. Вроцлав, 2020. С. 727–745.